

VABADUSSÕJALASTE PÄRAND SAKSA OKUPATSIOONI PROPAGANDA TEENISTUSES*

Vadim Rõuk, Jüri Ruus

Eesti Vabadussõjalaste Liitu kui poliitilist surverühma sõjaeelses Eestis on uuritud üpris põhjalikult, ilmunud on kaks mahukat monograafiat Rein Marandilt ja üks Andres Kasekambilt.¹ Need käsitlevad puudutavad nii vabadussõjalaste legaalselt tegutsemist (1929–34) kui ka põrandaalust perioodi (1934–37). Viimane aastaarv on valitud seetõttu, et pärast organisatsiooni juhi Artur Sirgu hukkumist Luksemburgis 2. augustil 1937, aga sisuliselt juba pärast 1935. aasta 8. detsembri riigipöördekatsele järgnenud vabadussõjalaste vahistamist, ei saa enam rääkida organisatsiooni kokkuulumisest. Andres Kasekambi teos puudutab lisaks võrdlusi teiste sarnaste liikumistega Euroopas, lühidalt on juttu ka vabadussõjalastest Teise maailmasõja perioodil. Teine artikkel sama autori sulest käsitleb nimetatud teemat juba põhjalikumalt, keskendudes suure osas siiski Hjalmar Mäe isikule ja tema juhitud omavalitsusele.² Seega võib väita, et vabadussõjalaste (ehk nn vapside) tegevus Saksa okupatsiooni perioodil on veel suhteliselt vähe käsitlemist leidnud.

Siinne artikkel täidabki eelnevalt mainitud ülevaadete poolt jäetud tühimikku, arutledes järgmiste küsimuste üle: mil määral püüdsid endised vabadussõjalased Saksa okupatsiooni aastatel 1941–44 oma organisatsiooni taaselustada või moodustada natsionaalsotsialistliku iseloomuga erakonda; millised võisid olla säärasele tegevusele viitavad dokumentaalsed

* Selle artikliga soovivad autorid meeles pidada, et 2011. aastal möödub 70 aastat Teise maailmasõja aegsest Saksa okupatsioonist Eestis.

¹ Rein Marandi, *Must-valge lipu all: vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. I. Legaalne periood (1929–1934)* (Stockholm: Centre for Baltic Studies at the University of Stockholm, 1991); *Must-valge lipu all: vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. II. Illegaalne vabadussõjalus (1934–1937)* (Stockholm: Centre for Baltic Studies at the University of Stockholm, 1997); Andres Kasekamp, *The radical right in interwar Estonia* (London: Macmillan Press, 2000).

² Andres Kasekamp, “Ideological roots of Estonian collaboration during the Nazi occupation”, *The Baltic countries under occupation: Soviet and Nazi rule 1939–1991*, ed. by Anu-Mai Kõll, Studia Baltica Stockholmiensia (Stockholm: Stockholm University, Department of history; Almqvist & Wiksell, 2003).

töestusmaterjalid; missugune oli Saksa tollaste ajalookäsitluste ja kirjutava pressi suhtumine vabadussõjalaste pärandisse ja nende kaudu teostatud propaganda üldse ning kuidas seda püüti ära kasutada võimudele kasulikel eesmärkidel? Käesolevas töös käsitleme ülevaatlilikult ka endiste vabadussõjalaste tegutsemist põhiliselt eestlastest koosnenud Saksa okupatsioonivõimude poolt ametisse määratud tsiviilvõimuorganis Eesti omavalitsus ja selle allasutustes. Puudutame ka neid vabadussõjalasi, kes paistsid pärast Teist maailmasõda silma võõrsil, kuid teeme seda ainult mõningate võtmeisikute puhul.³ Siinkohal mõtleme Põhja-Ameerikas elanud pagulasi Juhan Kohjust, Hamilkar Mengelit, Jüri Rimmelgast, Hans Meretit ja Heinold Okast (viimane kolis 2009. aastal Tartusse), kelle hulgast mõni võttis osa vabadussõjalaste liikumisest ning keda ühendab see, et välismaal kuulusid nad korp! Sakalasse. Selle organisatsiooni trükistes avaldati mitmeid ülevaateid vabadussõjalaste liikumisest, 2010. aastal ilmusid mõned nimetatud isikute vastavasisulised tekstid ka Eestis.⁴ Vabadussõjalaste liikumise uurimise seisukohalt on need kindlasti huvitavad, aga samas vastuolulised ja ühekülgised. Siiski näitavad avaldatud materjalid, et nimetatud rahvuslikult meelestatud isikuid võib pidada vabadussõjalaste ideoloogia kandjateks välismaal. Pikemalt me siinkohal neid trükiseid ei käsitle, kuna Saksa okupatsiooni perioodi neis ei kajastata.

Järgneva käsitluse tausta mõistmiseks tuleb märkida, et Teise maailmasõja aegsel Saksa okupatsioonivõimul oli erinevates maades mitmeid avaldumisvorme. Eesti naaberriikidest kõneldes tuleb Balti riikide puhul eristada küllaltki sarnast võimu formeerimise iseloomu: Saksa võimuharu Kindralkomissariaat teostas piirkonnas nimega Ostland sõjalist võimu, nimetades ametisse tsiviilvalitsuse kohalike saksasõbralike kaastööliste hulgast.

Suhteliselt samamoodi toimisid sakslased ka Ukrainas, kuid tänu tugevale vastupanuliikumisele ja sõjaliselt keerulisele olukorrale ei antud

³ Pealegi on kaks tänuväärset tööd omavalitsustegelaste ja endiste vabadussõjalaste saatusel pärast sõda juba ilmunud: Indrek Paavle, "Repressions of officials of the Estonian Self-Administration (1941–1944) and of municipal and rural municipal governments during the post-war years", *Estonia since 1944: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, ed. by Toomas Hiio, Meelis Maripuu and Indrek Paavle (Tallinn: [Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus], 2009), 391–403; Aigi Rahi-Tamm, "Vabadussõjalased tšekistide haardes", *Tuna*, 3 (2009), 98–116.

⁴ Juhan Kohjus, "Eesti Vabadussõjalaste Liit ja tema areng: Konstantin Pätsi riigipööre 12. märtsil 1934 ja diktatuur ning Artur Sirk", Evy Laamann Kalbus, *Eesti vabadussõjaluse hävitamine: Artur Sirgu lugu* (Tartu, 2010); Hamilkar Mengel, Heinold Okas, *Eesti Vabariigi huku algus: vabadussõjalaste hävitamine* (Tartu, 2010).

Joonis 1. Eesti omavalitsuse juht Hjalmar Mäe koos Eesti kindralkomissari SA-Obergruppenführeri Karl Litzmanniga Tallinna vallutamise aastapäeval Vabaduse väljakul 28. augustil 1942 (Eesti Filmiarhiiv, o-145337).

kohalikule võimule seal lõplikke ja selgeid võimupiire. Veidi kaugemal, täpsemalt Norras aga juhtis tsiviilvalitsust sakslaste poolt ametisse nimetatud komissar Josef Terboven, keda sunniti koostööd tegema sakslastele üliilojalse kohaliku poliitiku Vidkun Quislingiga. Kolmas vorm moodustus okupeeritud maadest, mis liideti Saksa riigi koosseisu: osa Poolast, Prantsusmaast ja Austria. Okupeeritud Tšehhimaast moodustati Saksamaa protektoraat ja selle territooriumi ühele osale – Slovakkiale – anti iseseisvus, mis jäi muidugi Saksamaa kontrolli alla. Võim anti Slovakkias kohalikule saksameelsele poliitikule Jozef Tisole, nagu ka Vichy Prantsusmaal Philippe Pétainile, kuid neil olid väga erinevad nägemused, milline nende nukuvalitsus olema pidi. Rumeeniat ja Bulgaariat käsitlesid sakslased liitlastena, samuti Ungarit, kellega sõlmiti formaalne liiduleping.⁵

Okupatsioonivõimudega koostöötamist ja nende loodud võimustruktuurides osalemist nimetatakse teatavasti kollaboratsiooniks, kuigi sellel mõistel on rohkesti erinevaid tahke, tõlgendusi ja arusaamu. Mitmed

⁵ Peter Davies, *Dangerous liaisons: collaboration and World War Two* (Harlow [etc]: Pearson/Longman, 2004), 4–43, 75, 88.

välismaa autorid on uurinud kollaboratsiooni esinemist ka Eestis Saksa okupatsiooni ajal,⁶ nii näiteks käsitleb Ruth Bettina Birn oma teoses Saksa võimuharu kindralkomissariaadi aparaadi koosseisu kuulunud julgeolekupolitsei toimimist, kus kindlasti teenis ka endisi vabadussõjalasi. Tema andmed ei hõlma aga kahjuks töötajate varasemat poliitilist tegevust. Teemakohane on ka ajaloolase Jaak Valge tõdemus vabadussõjalaste ja Saksa natsionaalsotsialistide sõjaeelsete sidemete kohta. Valge märgib, et ilma kahtlusteta oli vabadussõjalastel teatud poliitilisi kontakte Saksa poliitikute ja ka natsionaalsotsialistidega, kuid nende vaheline tihedam läbikäimine ja tehingute tegemine ei leidnud tema uuritud dokumentide valguses kinnitust.⁷

Siinses artiklis piirdume samuti kunagistest vabadussõjalastest omavalitsuse teenistujate tegevusega ja nende osalemisega propagandaaktiivides. Lisaks arhiivimaterjalidele kasutame ka ajakirjanduses ilmunud artikleid, vaatleme seniseid ajalookäsitlusi ja mälestusi. Viimaste kohta tuleb kohe öelda, et neisse peab suhtuma kriitiliselt ja ettevaatlikult ning arvestama nende ilmumise ajal valitsenud ajastu vaimu ning suundumusi.

Mäe juhitud omavalitsus ja endised vabadussõjalased

Esmajärjekorras võtame vaatluse alla Eesti omavalitsuse kujunemise 1941. aasta keskel. Mälestustest nähtub, et selle juht dr Hjalmar Mäe eelistas koosseisu komplekteerimisel endisi vabadussõjalasi. Oma mälestustes märgib Mäe, et sisedirektor Oskar Angeluse ametisse määramist soovitas okupeeritud idaalade minister, Tallinnast pärit Alfred Rosenberg ning Mäe nõustus sellega, kuna “Angelus [kinnitas talle], et tema on kindel vabadussõjalane ja tema peale võib ikka kindel olla [...]”⁸ Olgugi, et vabadussõjalaste tegevuse ajal Angelus organisatsiooni liige ei olnud, kuna töötas siseministeriumis abidirektorina, toetas ta järelkult vabadussõjalaste ideoloogiat, mis osutus hiljem üheks argumendiks tema teenistusse võtmisel. Hiljem

⁶ Ruth Bettina Birn, *Die Sicherheitspolizei in Estland, 1941–1944: eine Studie zur Kollaboration im Osten* (Paderborn [etc.]: Schöningh, 2006); “Collaboration with Nazi Germany in Eastern Europe: the case of the Estonian Security Police”, *Contemporary European History*, 10:2 (2001); Alvin Isberg, *Zu den Bedingungen des Befreiers: Kollaboration und Freiheitsstreben in dem von Deutschland besetzten Estland 1941 bis 1944* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1992); Seppo Myllyniemi, *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941–1944* (Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 1973).

⁷ Jaak Valge, “Eesti vabadussõjalased ja Saksa natsionaalsotsialistid: ideoloogia, poliitiline taktika ja kontaktid”, *Tuna*, 3 (2009), 58, 62.

⁸ Hjalmar Mäe, *Kuidas kõik teostus: minu mälestusi* (Viljandi: Matrix Kirjastus, 2005), 183.

Joonis 2. Eesti omavalitsuse juht Hjalmar Mäe kõneleb vallavanemate nõupidamisel Tartu ülikooli aulas. Paremalt esimene sisedirektor Oskar Angelus (Eesti Filmiarhiiv, o-172382p).

said Mäest ja Angelusest oponentid ning juba paguluses on nende tegevuses näha üksteise mittedallimist. Samuti kirjutab Mäe oma mälestuses 1941. aasta keskpaiga kohta järgmist: “Tallinnas tuli aga minu juurde [...] delegatsioon [...], kes esitas mulle kirjaliku nõudmise, et mina oma kaasvõitlejaid vabadussõjalasi laseks võtta osa valitsemisest, et ma moodustaks enda juures neist nõuandva kogu ning paneks määravatele kohtadele vaid vabadussõjalasi. [...] Ma lõin Rahvakasvatuse talituse, kuhu andsin tööd kõigile vabadussõjalastele, kel ülalpidamist polnud.”⁹ Ka diplomaat ja endine välisministeeriumi kaastööline ning omavalitsuse kohtudirektor Oskar Öpik (pseud. Oskar Mamers) kirjutas oma mälestustes olukorrast omavalitsuses selle viimastel päevadel 1944. aastal: “[...] direktorid, kes olid [Mäe] kaaslaste hulka pääsenud kas selle tõttu, et olid vapsid või teiste inimeste puudumisel, olid nüüd arvatavasti Mäe silmis inimesed, kellelt suurt tuge ja tarka nõu oli asjata oodata.”¹⁰

Omavalitsuse sotsiaaldirektoriks ja 1942. aasta juunist Eesti Rahva Ühisabi direktoriks sai Otto Leesment ja põllumajandusdirektoriks Hans Saar,

⁹ Mäe, *Kuidas kõik teostus*, 125.

¹⁰ Oskar Mamers, *Häda võidetuule* (Stockholm: EMP, 1958), 289.

kes samuti kuulusid omal ajal vabadussõjalaste liidrite hulka. Otto Leesment aitas nende tegelikul juhil Artur Sirgul Soome põgeneda.¹¹

1941. aasta septembris, kui omavalitsust formeeriti, märkis Saksamaa armeegrupi Nord julgeoleku operatiivgrupi staabiülem, pärastine Saksa julgeolekuülem Eestis Martin Sandberger ühes ettekandes, et vabadussõjalased aitasid olulistel aegadel kaasa Eesti riigi sünnile, kuid tõrjuti hiljem parlamentaarse süsteemi poolt tahaplaanile. Ta väljendas kahetsust, et nõukogude okupatsiooni ajal on heade juhiomadustega vabadussõjalaste organisatsiooni liikmed repressioonides kannatada saanud, tunnistades, et positiivne suhtumine natsiideoloogiasse ühelt poolt ja nende opositsioonimeelsus Eesti valitsuse suhtes teiselt poolt oleks neist loonud väärtusliku vahendi Saksa okupatsioonivõimu jaoks.¹²

Nimetagem mõned omavalitsuse kaastöötajad veel. Kõigepealt Paul Laamann, kes oli kapteni auastmes Vabadussõjalaste liidu Võrumaa osakonna esimees ja Saksa okupatsiooni ajal märtsist 1942 kuni märtsini 1943 Eesti omavalitsuse haridusdirektooriumi rahvakasvatuse peavalitsuse propagandaosakonna juhataja, pärast seda määrati erivolitustega Eesti SS-leegioni ohvitseri ametikohale.¹³ Haridusdirektooraadi rahvakasvatuse peavalitsuse juht oli Boris (hiljem Hans) Meret¹⁴, endine vabadussõjalaste juht Narvas. Samas ametkonnas töötasid ka Juhan Libe rahvateaduse ja kirjastuse osakonna juhatajana ja August Klassmann propaganda- ja informatsiooniosakonna juhatajana¹⁵, mõlemad endised organisatsiooni ajalehe Võitlus toimetajad.¹⁶ Libe põgenes Vabadussõjalaste liidu sulgemise järel sarnaselt Artur Sirguga Soome ja aitas seal ette valmistada ärajäetud mässukatset 8. detsembril 1935.¹⁷ Nende paari näite varal võib öelda, et endiste vabadussõjalaste värbamine omavalitsuse koosseisu tähendas seda,

¹¹ Marandi, *Must-valge lipu all*, II, 53.

¹² Martin Sandbergeri ettekanne "Die estnische Nationalsozialistische Bewegung" (Eesti natsionaalsotsialistlik liikumine) [sept. 1941], Saksa riigiarhiivi sõjaarhiiv [BAMA], armeegrupi Nord luureosakond (f. RH-19), s. III/470, l. 60–61 (autoritele saadetud Anton Weiss-Wendti poolt).

¹³ Obvinitelnoe zaklyuchenie po sledstvennomu delu № 093, 11.11.45, Riigiarhiivi filiaal [ERAF], f. 129SM, n. 1, s. 9293jv, l. 124.

¹⁴ Indrek Paavle, "Estonian Self-Administration in 1941–1944", *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, ed. by Toomas Hiio, Meelis Maripuu and Indrek Paavle (Tallinn: [Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus], 2006), 546.

¹⁵ Riigiarhiiv [ERA], f. R-81, n. 1, s. 269, l. 1.

¹⁶ Kasekamp, "Ideological roots of Estonian collaboration during the Nazi occupation", 94.

¹⁷ Marandi, *Must-valge lipu all*, II, 119.

Joonis 3. Endine vabadussõjalane ja rahvakasvatuse peavalitsuse juht Boris (Hans) Meret kõnelemas propagandaüritusel 4. jaanuaril 1943. Meret oli hilisem Kanada eestlane ja mälestusraamatu *Teremi jutustus "Estonia mässust"*, sõjast, Berliinist, KZ-laagrist ja muust (1984) autor (Eesti Filmiarhiiv, o-172493p).

et need inimesed olid Saksa võimudele lojaalsed ja koostööaltid, aidates täita nende eesmärgi.

Külli Niidassoo kirjeldab oma artiklis põhjalikult Hjalmar Mäe tegevust Saksamaal 1941. aastal, kust nähtub, et Mäe tegutses Eesti Vabastamise Komiteed luues aktiivselt Eesti iseseisvuse tagasivõitmise idee selgitamisel Saksa võimuorganite esindajatele.¹⁸ President Konstantin Pätsi poolt Mäele läbirääkimisteks Saksamaaga antud volituste olemasolus toetub Niidassoo Mäe mälestustele, kuigi näiteks Andres Kasekamp on selliste volituste juriidilises ja praktilises väärtuses ning olemasolus üldse tõsiselt kahelnud.¹⁹

2009. aastal ilmus Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvaheliselt Komisjonilt artiklite kogumik, kus muude teemade hulgas käsitletakse ühes artiklis ka Eesti omaavalitsuse isikkoosseisu saatust pärast Saksa okupatsiooni. Selles märgitakse, et suurem osa ametnikest pääses välismaale, Eestisse jäänud ametnike arreteerimisel oli levinuimaid

¹⁸ Külli Niidassoo, "Hjalmar Mäe ja Eesti Vabastamise Komitee", *Akadeemia*, 11 (1998), 2512–2518.

¹⁹ Kasekamp, "Ideological roots of Estonian collaboration during the Nazi occupation", 87.

süüdistusi lisaks okupatsioonivõimude võimustruktuurides osalemisele Omakaitse ja Kaitseliidu liikmeks olek.²⁰ NKVD kätte langes 1944. aasta lõpul vangi ka Paul Laamann, tema kui ühe tähtsama vabadussõjalaste juhi süüks pandi lisaks “kontrrevolutsioonilise organisatsiooni Kaitseliidu liikmeks ja fašistliku vapside partei maakonnajuhiks” olemine.²¹ Vabadussõjalased olid olnud aktiivsed Kaitseliidu loomise ja hilisema tegevuse juures, seetõttu olevat olnud kombinatsioon “aktiivne vaps” ja/või “aktiivne Kaitseliidu liige” süüdistustes üsna tavapärane.²² Paul Laamann mõisteti süüdi 15. novembril 1945 ja lasti maha 1946. aasta 25. jaanuaril Tallinnas.²³

Vabadussõjalaste pärand Saksa okupatsiooni trükiväljaannetes

Saksa okupatsiooni aegne trükiajakirjandus kajastas ulatuslikult endiste vabadussõjalaste elu ja tegevust ning seda kasutati laialdaselt Saksa propaganda ja agitatsiooni efektiivsuse tõstmisel. Paljude selleteemaliste artiklite ilmumine sai võimalikuks tänu sellele, et endised vabadussõjalased omasid juhtivaid kohti omavalitsuse aparaadis. Vabadussõjalaste liikumist kujutati omavalitsuse rahvakasvatuse peavalitsuse poolt positiivses valguses.²⁴ Vabadussõjalastes nähti uut jõudu, kuna polnud poliitilisi parteisid, ehk kõike seda, mis oleks võinud ideoloogilist mobilisatsiooni segada.

Vabadussõjalaste väärtuste propagandas omasid keskset kohta Artur Sirgu surma puhul peetud mälestusjumalateenistused 1942., 1943. ja 1944. aastal Tallinna toomkirikus. Lisaks ilmusid artiklid 12. aprillil 1943 ootamatult surnud Tartu endise vabadussõjalase 2. diviisi ülema kolonel Viktor Puskari kohta; Paul Laamanni 50. sünnipäeval 11. jaanuaril 1943 ja 21. juulil 1940 enesetapu sooritanud endise aktiivse vabadussõjalase Theodor Rõugu 50. sünniaastapäeva puhul 14. detsembril 1941. Paul Laamanni kohta kirjutati, et “Võrus arendas ta äärmiselt intensiivset võitlust rahvusvahelise juutluse, vabamüürluse ja kommunistliku internatsionalismi vastu ning elustas Vabadussõja-aegset võitlusvaimu, ohvrimeelt ja ühistunnet”.²⁵ Huvitav on ka see, et Theodor Rõugu kohta kirjutatud tagasivaates puudus igasugune viide tema tegevusele vabadussõjalasena.²⁶ Rahvas ei saanud seda

²⁰ Paavle, “Repressions of officials of the Estonian Self-Administration”, 393, 401.

²¹ Obvinitelnoe zaklyuchenie po sledstvennomu delu № 093, l. 133.

²² Rahi-Tamm, “Vabadussõjalased tšekistide haardes”, 87.

²³ *Valikute ees: pilk kapten Paul Laamanni eluteele*, koost Tanel Lään (Tallinn: Eesti Kaitseliit, 2008), 4.

²⁴ Kasekamp, *The radical right in interwar Estonia*, 137.

²⁵ “Kapten Paul Laamann 50-aastane”, *Postimees*, 15.1.1943.

²⁶ A[lfred] Maurer, “Theodor Rõuk”, *Eesti Sõna*, 16.12.1941.

aga mitte mäletada. Ühelt poolt võib ju sellest teha suhteliselt julge järelduse, et võim ei olnud veel kindel ning polnud kokku lepitud, mida võib kirjutada ja mida mitte. Teisalt võib arvata, et manipuleerimine vabadussõjalaste pärandiga toimus vastavalt vajadusele ja propaganda kasulikku- sele, seega ei tohi unustada tsensuuri ja valikulist suhtumist sellesse, keda kujutada vabadussõjalasena ja keda mitte.

Kolonel Viktor Puskari kohta kirjutas “tema kaasvõitleja ja kaaskan- nataja” (kongikaaslane 1935–38) Paul Laamann, et “kui aeg kätte jõudis, kus erakondade võimutsemine ja korrupsioon muutusid talumatuks, oli Puskar esimeste hulgas, kes ühines vabadussõjalaste juhtimisel tekkinud rahvaliidumisega ja lõi selles innukalt kaasa, võideldes lõvina oma tööeks- pidamiste eest”.²⁷

Ümbermatmisele kuulus ka Vabadussõja soomusrongi nr 3 ülema ja Rakvere vabadussõjalaste juhi kolonelleitnant Oskar Luiga surnukeha, kes mõrvati Nõukogude okupatsioonivõimude poolt 1941. aasta augustis. Tema laip leiti Piritalt Klaus Scheeli maja kuuri põranda alt. Mälestust- seremoonia Toomkirikus ja muldasängitamine sõjaväekalmistule leidis aset 27. juulil 1942.²⁸

Kajastades Artur Sirgu mälestusjumalateenistust, rõhutas ajakirjandus, et ta oli tulihingeline rahvusvahelise juutluse ja bolševismi vastane, esi- mene vereohver võitluses ida hädaohu vastu ja et ideed, mis teda võitlusse viisid, on saanud kogu eesti rahva maailmavaateks.²⁹ Ajakirjandus rõhutas ka vabadussõjalaste väärtuste ja uue natsionaalsotsialistliku korra järjepi- devust. 1944. aasta mälestusjumalateenistust kajastava ajaleheartikli peal- kirjaks pandi prohvetlikult “Artur Sirk nägi ette raskeid võitlusi”³⁰, kuna olukord rindel muutus sakslastele iga päevaga aina halvemaks.

Tähelepanuväärne on see, et mainitud mälestusjumalateenistusi korral- dasid samuti kunagised vabadussõjalastega seotud isikud. 1942. ja 1943. aasta mälestusjumalateenistust pidas pastor Rein Uhke, kes 1934. aastal avaldas soovi vabadussõjalaste liikmeks astuda ja oli pärast 12. märtsi sündmusi peaaegu aasta aega Tallinnast õpetaja tööst kõrvaldatud ja Läänemaale isa- tallu pagendusse saadetud.³¹ 1944. aasta mälestusjumalateenistusel teeni- sid pastorid Valter Viks ja Mihkel Ostrov-Laid, kel oli 1934. aastal samuti

²⁷ Paul Laamann, “Viktor Puskar, In Memoriam”, *Eesti Sõna*, 18.4.1943. Sama meenu- tusartikkel on ilmunud ka teoses Evy Laamann Kalbus, *Tõde ei põle tuleski: ühe eesti ohvitseri elutee ja sõjamälestused* (Tallinn: Ühiselu, 1993), 195.

²⁸ Laamann Kalbus, *Tõde ei põle tuleski*, 190.

²⁹ “Artur Sirk rahvajuhina”, *Eesti Sõna*, 2.8.1942.

³⁰ *Eesti Sõna*, 4.8.1944.

³¹ Riho Saard, “Mustas talaaris mustvalge lipu all”, *Tuna*, 3 (2009), 76.

võimudega pahandusi vabadussõjalaste toetamise tõttu, Viks oli isegi mõned kuud arreteeritud.³²

Veel pool aastat enne mälestusjumalateenistusi, täpsemalt 2. jaanuaril 1942 teatas kindralkomissariaadi ametnik, et rahvakalendri müümine, kus mainitakse Artur Sirgu sünni- ja surmakuupäeva, on keelatud ja vastavad lehed tuleb enne müükipaiskamist ära muuta ja ümber trükkida.³³ Sellele käsule astus vastu Sirgu kunagine kaasvõitleja Juhan Libe rahvakasvatuse peavalitsusest, kes oma kirjas Mäele ütles, et sel juhul tuleks ka Karl Litzmanni sünnikuupäev välja jätta, kuna tema nimi sattus sinna samuti viimase redaktsiooni ajal.³⁴ Hiljem, täpsemalt 2. oktoobril 1942 teatas Juhan Libe oma kirjas Eesti Kirjastusele, et 1943. aasta kalendritesse tuleb sisse võtta kõik need pühad ja tähtpäevad, mis olid märgitud 1942. aasta rahvakalendris, millele lisanduvad Võidupäev ja Artur Sirgu sünnipäev.³⁵ 1942. aastal Juhan Libe poolt koostatud kalendris on sees Artur Sirgu surmakuupäev 2. augustil 1937 ja Karl Siegmund Litzmanni sünnikuupäev 1. augustil 1893 ning 1944. aasta samas kalendris Artur Sirgu sünnikuupäev 25. septembril 1900 ja surmakuupäev.³⁶ Ühegi teise sõjaeelse Eesti poliitiku nime kalendris ei olnud, ka Konstantin Pätsi ja Johan Laidoneri oma mitte.

Inimsusevastaste kuritegude uurimise komisjoni kogumikus kirjutatakse, et kohalike Eesti Julgeolekupolitsei harukontorite avalikku arvamust kajastavates ettekannetes pärast Artur Sirgu surma-aastapäeval 2. augustil 1942 tema mälestuseks Toomkirikus peetud mälestusjumalateenistust ja seda kajastavate ajaleheartiklite ilmumist räägitavat Pärnus, et “Sirk oli Eesti rahva tõeline juht”.³⁷ Ettekannetes kirjutati veel, et Võrus oli suur rahulolematuse, et haridusdirektoraadi rahvakasvatuse talituse ametnikkonda komplekteeritakse väidetavalt vaid endistest vabadussõjalaste liikmetest.³⁸ Samades ettekannetes mainitakse, et 75 protsenti [Pärnu] elanikkonnast on antikommunistid, nimetatud elanikkonna grupp koosnevad

³² Saard, “Mustas talaaris mustvalge lipu all”, 71–72.

³³ ERA, f. R-81, n. 1, s. 290, l. 7.

³⁴ Juhan Libe kiri dr Mäele, ERA, f. R-81, n. 1, s. 290, l. 2.

³⁵ ERA, f. R-81, n. 2, s. 264, l. 51.

³⁶ *Eesti kalender 1942* (Tallinn: Eesti Kirjastus, 1942), 22; *Eesti kalender 1944* (Tallinn: Eesti Kirjastus, 1944), 15–16. Lisaks Eesti rahvusliku ärkamisajaga ja Vabadussõjaga seotud suurkujude ning Saksamaa riigijuhtidega seotud tähtpäevadele sisaldasid kalendrid mitmesuguseid eluks vajalikke praktilisi õpetusi, aga ka propagandistlikke materjale Saksamaast, selle juhtide kõnekateid, ajalugu ja käimasolevat sõda.

³⁷ Argo Kuusik, “Public sentiments during the period of German occupation”, *Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity*, ed. by Toomas Hiio, Meelis Maripuu and Indrek Paavle (Tallinn: [Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutus], 2006), 616.

³⁸ Kuusik, “Public sentiments during the period of German occupation”, 617.

endistest Isamaaliidu ja vabadussõjalaste liikmetest, viimased toetavad “tugevamaid poliitilisi suhteid Saksamaaga” ning kui sakslased viisid Raudna ja Rimmu kohalikes omavalitsustes läbi arreteerimisi, siis olevat Viljandi endised vabadussõjalased öelnud, et “minevikus olime meie trel- lide taga, nüüd on teiste kord”.³⁹

Artur Sirgu jumalateenistustega seoses uuriti samuti rahva meelsust, näiteks 1943. aastal oli vastavas julgeolekupolitsei ettekandes kirjas, et laia- des rahvahulkades mainitud aasta mälestusjumalateenistus mingeid poo- lehoiuarvamusi esile ei kutsunud.⁴⁰

Augustist 1944 tegutses Paul Laamann Soomest Eestisse tulnud admiral Johan Pitka löögiüksuse staabiülemana. Septembris sõitsid Pitka ja Laa- mann kõikjal Eestis ringi, pidasid kihutuskõnesid ja värbasid mehi Pitka üksusse. Trükiajakirjandus refereeris üksikasjaliselt nende rahvuslikele aadetele pühendatud kõnesid üle kogu Eesti. “Kui üks rahvas tahab elada, peab ta oma elu eest ise võitlema”, kõlas üks juhtlause ajalehes.⁴¹ Rüütlisti kavaler Harald Nugiseks meenutab: “[A]dmiral Pitka kõne oli üleskutsuv ja sütitav nõukogude võimu pealetungi vastu. Rahvale väga meeldis tema kõne ja aplaus oli tohutu suur, kui ta mainis “Siit saadik ja mitte enam””.⁴² Pitka löögiüksuse tegevus jäi siiski lühiajaliseks ja mingit edu ei saavutatud.

Ühes Mäe enda raadiokõnes oli vabadussõjalaste kohta öeldud järg- mist: “[...] nähes ning jälgides suure sümpaatiaga Hitleri võitlust ja võitu Saksamaal, hakkas eesti rahvas kasvama eneseavaldus, mis ilmnes vaba- dussõjalaste rahvaliidumise ja ta suures poolehoius. Vabadussõjalaste rah- valiikumine oli rahva lemmikuks ja oli teel absoluutse võimu enda kätte saamisele”.⁴³ Seega võib ülevaate lõpetada Andres Kasekambi järeldusega, et omavalitsuse propaganda ülistas vabadussõjalaste liikumist ja rõhutas natsionaalsotsialistliku uue korra ideoloogilist järjepidevust.⁴⁴ Mäe posit- sioonist vabadussõjalaste seas kohta kirjutab Kasekamp järgmist: “[Mäe] oli ühe teise valimistel kõrbenud poliitilise partei esindaja ja nägi vabadussõ- jalaste suurenevas populaarsuses kiireimat teed võimule. Teda võib lugeda ka ainsaks professionaalseks poliitikuks nende hulgas. Tema ideoloogilise

³⁹ Kuusik, “Public sentiments during the period of German occupation”, 622.

⁴⁰ Oberassistent L. Lembau, Wochenbericht v. 28.7.–3.8.43; 5.8.43, ERA, f. R-64, n. 1, s. 21, l. 55.

⁴¹ “Töömeeleolu on kõikjal kõva”, *Eesti Sõna*, 16.8.1944.

⁴² Harald Nugiseksi kiri Vadim Rõugule, 4.3.1996.

⁴³ “Rahvas ja ta juhtkond. Haridusdirektor dr Mäe raadiokõne 18. oktoobril 1941”, *Linna Teataja*, 21.10.1941.

⁴⁴ Kasekamp, “Ideological roots of Estonian collaboration during the Nazi occupa- tion”, 90.

orientatsiooni ja kollaboratsioonismi julguse võti ei olnud mitte tema positsioon vabadussõjalaste hulgas, vaid tema Saksamaa imetus, mis pärines tema õpingutest Austrias, tema ärikontaktidest Saksamaaga ja tema Saksa päritoluga abikaasa tõttu. Ta oli mees, kes armastas võimu üle kõige.”⁴⁵

Vabadussõjalased Saksa okupatsiooni ametlikus ajalookirjutuses

Saksa okupatsiooni ajal ei jõutud ajalooõpikuid ja -käsitlusi just kuigi palju välja anda. Nimetada võib vaid kahekõitelist koguteost *Eesti rahva kannatuste aasta*, milles kirjutati propagandistlikus võtmes sõja tulemusena katkenud Nõukogude okupatsiooni kuritegudest. Ajalooõpikutega oli lugu teine. Eri-nevatele klassidele olid olemas üks kuni kaks erinevat vana-, kesk-, uus- ja ka uusima aja õpikut. Ajalookirjutamine kooli jaoks põhines ühel huvitaval dokumendil, kus vabadussõjalasi küll eraldi ei mainita, kuid selles olevate ideedega läheb ajalooõpikutes kirjutatu kokku küll.

Nimelt lasti haridusdirektooriumi poolt salajase dokumendina 1942. aasta algul käiku kindralkomissariaadi ametniku parun Arved Taube koostatud juhend pealkirjaga “Sihtjooned ajalooõpetuse ümberkujundamiseks Eesti rahvakoolides, gümnaasiumides ja kutsekoolides”.⁴⁶ Selles öeldakse muuhulgas, et Eesti ajalugu tuleb kujutada kõige tihedamas seoses Saksa ajaloo ja et ajalooõpetuse väarikaim ülesanne on Saksamaa ajaloolise suuruse ja saavutuste avamine. Lisaks tuleb süvendada eesti rahva teadlikkust sidemetes Suur-Saksa riigiga, kes ainsana on võimeline kindlustama oma tulevikku.⁴⁷ Juhend oli mõeldud vaid esialgse juhisenä ajaloo õpetamisel koolides ja natslike ajalooõpikute koostamisel ning oli käibel kitsamas ringkonnas, kuid seal sõnastatud juhtmõtteil koostati kõik Saksa okupatsiooni ajal ilmunud ajalooõpikud Eestis ja seega viidi need ideed käiku kõige laiemas ulatuses.⁴⁸ Peamine eesmärk oli järk-järgult eemalduda ajaloo “ebaõigest” käsitlemisest koolides ja edastada õpilastele sõnum, et ida on olnud Eesti ajalooline vaenlane.⁴⁹ Samasuguses vaimus oli kirjutatud ka kindralkomissariaadi kultuuriosakonna juhataja, endise Saksa kulturomavalitsuse presidendi Hellmuth Weissi kiri 24. augustist

⁴⁵ Kasekamp, “Ideological roots of Estonian collaboration during the Nazi occupation”, 92.

⁴⁶ Richtlinien für die Neugestaltung des Geschichtsunterrichts in den Volksschulen, Gymnasien und Fachschulen in Estland, ERA, f. R-81, n. 1, s. 57, l. 13–24.

⁴⁷ ERA, f. R-81, n. 1, s. 57, l. 13.

⁴⁸ “Ajaloovõltsijad”, *Eesti Teataja*, 22.1.1947.

⁴⁹ Rein Helme, “Estnische Historiographie”, *Zwischen Konfrontation und Kompromiss: Oldenburger Symposium*, Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte, 8, hrsg. von Michael Garleff (München: Oldenbourg, 1995), 148.

1942 haridusdirektoriumile, kus öeldakse, et eesti noorsugu tuleb viia ajalooõpetuse kaudu lähemale Saksa rahvale ja riigile, tundma õppides ta ajaloolist suurust, et sellega oma rahvusliku omapära alalhoides tunda end uue Euroopa liikmena.⁵⁰

Ajalooõpikute läbivaatamine näitas, et seal eristati selgelt erakondi ja vabadussõjalaste liikumist, märkides, et riigikogu erakonnad tülitsevad ja rahva rahulolematus kasvas. Samas kui vabadussõjalased taotlesid ära ootamata parteide vaidlusi põhiseaduse muutmist, et “riigielu raskusi lahendada”. Mainitakse, et sellist riigikorda nimetatakse autoritaarseks ja see on vastand demokraatlikule. Pooldades autoritaarset riigikorda, oli vabadussõjalastel ühtlasi eesmärgiks lähendada Eestit Saksamaale, kes saaks olla võimsaks kaitseks Nõukogude Liidu vastu.⁵¹ Teises ajalooõpikus kirjutati aga, et vabadussõjalaste liikumise eesmärgiks oli Eesti rahvusliku ja riikliku elu tervendamine, seades oma põhimõtteks, et rahvuslikud huvid peavad kõrgemal seisma üksikute isikute ja kihtide erihuvidest.⁵² Sellised hinnangud asetavad liikumise erilisse valgusse, kuid ei tähendanud siiski väga silmapaistvat idealiseerimist. Teema lõpetuseks sobib ka tollase rahvakasvatuse peavalitsuse ametniku kolonel Jaan Maide väljavõte kõnest julgeolekupolitsei koolis aprillis 1943, kus ta ütles, et vabadussõjalaste omaaegne võimuletulek oleks võinud teha võimatuks riigipöörde 21. juunil 1940.⁵³ Selline väide kuulub muidugi ajaloos ennustuse valdkonda, mille õigsust ei saa kontrollida ning mida seetõttu ei saa seda käsitleda muudmoodi kui mõjusa propagandavõttena.

Paremäärmusliku organisatsiooni loomise püüded endiste vabadussõjalaste poolt Saksa okupatsiooni ajal

Siinkohal anname ülevaate kahest huvitavast arhiividokumendist. Esimene, saksakeelne dokument kannab nimetust “Eesti Vabadussõjalased = Eesti Vabadusvõitlejad, Eesti natsionaalsotsialistliku liikumise arengulugu ja tegevus”.⁵⁴ See algab lühikese ülevaatega liidu ajaloost, kus muuhulgas

⁵⁰ ERA, f. R-81, n. 1, s. 57, l. 6.

⁵¹ Juhan Parijõgi, Toomas Algma ja Elmar Kuusik, *Ajalugu algkooli VI klassile* (Tallinn: Eesti Kirjastus, 1942), Tallinna ülikooli Eesti pedagoogika arhiivmuuseum [TLÜ EPAM], Ro016597, 116.

⁵² Johannes Adamson, *Ajalugu gümnaasiumile, 2: uusim aeg, V klass* (Tallinn: Eesti Kirjastus, 1943), TLÜ EPAM, Ro034441, 225.

⁵³ Hans Kruus, “Eesti ajaloo võltsimine Saksa okupantide ja nende käsilaste poolt”, *Saksa fašistlik okupatsioon Eestis aastail 1941–1944* (Tallinn: RK, 1947), 326.

⁵⁴ Eesti Vabadussõjalased = Freiheitskämpfer Estlands = Wabs. Entwicklungsgeschichte und Tätigkeit der nationalsozialistischen Bewegung Estlands, ERA, f. 4365, n.

nimetatakse Artur Sirku “kogu liikumise vaimseks juhiks”. Edasi öeldakse, et pärast 1934. aasta 12. märtsi riigipööret ja vabadussõjalaste vangistamist ning kiiret vabastamist “algas partei taasloomine” ja koos liidu “esimese esimehe kindral Andres Larkaga organiseeris gümnaasiumidirektor botaanikamagister Karl Mölder⁵⁵ vabadussõjalaste liikumise salajaseks organisatsiooniks ümber”, see salaorganisatsioon “valmistas ette Artur Sirgu vangistusest põgenemise [...] Soome [...]”⁵⁶ Artur Sirgu vanglast põgenemist ja sellega seondunud sündmuse on pikemalt käsitlenud Rein Marandi, kes ei too välja ühtegi dokumendis mainitud isiku nime, kes oleks Sirku põgenemisel aidanud. Tema uurimistulemustest jääb pigem mulje, et kõik toimus spontaanselt ja mingit organiseeritud tegevust või liikumist selle taga ei olnud.⁵⁷

Edasi järgneb dokumendis mittetäielik nimekiri endistest vabadussõjalaste juhtfiguuridest, kellel õnnestus 1934–35 Soome pageda, nende hulgas oli ka Karl Mölder. Lühidalt puudutatakse ka 8. detsembri 1935. aasta mäsukatset ja Artur Sirgu surma (“tal löödi Luxemburgis hotellitoas pealuu puruks ja seejärel tõugati aknast välja”). Edasi märgitakse, et 1940. aasta mais palusid kaks salaorganisatsiooni liiget Soomes Möldrilt liikumise juhtimine enda peale võtta, kes algul keeldus, kuid “lõpuks võttis ta Eesti Vabadussõjalaste juhi ametikoha vastu”, mainides ka ,et “salaorganisatsiooni struktuur on sarnane NSDAP-ga Saksamaal [...], Eesti Kaitseliit on [...] organisatsiooniga liitunud ja Eestis võib selle liikmeid kokku arvestada üle 120 000 ning kõik mehed on sõjaliselt ettevalmistatud”. Järgnevalt öeldakse, et 1941. aasta märtsis oli “üks liikumise usaldusisik Tallinnas kindlaks teinud, et Eesti elanikud, ka töölised, kes olid varem kommunistid, ei ole enam kommunistid, vaid neil on venelaste vastu hiiglaslik viha, 90% neist ei igatse muud, kui et Saksamaa Eesti taas kord vabastab”, ka olevat kõik vabadussõjalaste vastu “sõbralikud”.

Järgneb nimekiri organisatsiooni liikmetest, kus “juhiks [*Führer*] dr Karl Mölder (Berliin), abiline admiral Johan Pitka (Soome) ja juhi abi Aleksander Massakas (Berliin)”. Liikmete hulgast võib tuntuimatest välja tuua kunagise Eesti Vabariigi sõjaväelise esindaja Lätis ja Leedus kolonel Villem Saarseni ja Omakaitse ohvitseri kapten Aksel Kurgveli. Dokument lõppeb liikumise tegevussihtidega, kus kutsutakse üles võitlema Eesti vabastamise eest “võõraste vägivaldsete alt”; “natsionaalsotsialistlikul alusel seisvate

1, s. 3, l. 16–21.

⁵⁵ Karl Mölder oli ilmselt dokumendi autor, kellest on kirjas (mõistagi kiitvas toonis) väga palju juttu.

⁵⁶ ERA, f. 4365, n. 1, s. 3, l. 16–17.

⁵⁷ Marandi, *Must-valge lipu all*, II, 53–66.

kultuurrahvastega [...] uue riigivalitsuse ülesehitamise eest”; “korrupsiooni vastu”, püüeldes “ehtsa natsionaalsotsialismi poole”; “rahvuslikest huvidest lähtuva majanduselu ja rahva tervishoiu hoolitsemise ning väärtusliku elanikkonna juurdekasvu eest”. Lisaks on ainult Eesti kodanikel õigus “teenida riiklikel, kommunaal- ja avalikel ametikohtadel, kusjuures karistatud isikuid, mitteleaalseid ja eesti rahvuslikkuse põhimõtete vastu eksinud rahva elemente ei loeta riigikodanikeks”.⁵⁸

Karl Mölder (1899–1975) kirjutab oma elulookirjelduses (1941. aasta 15. mail), et ta oli üks vabadussõjalaste (“natsionaalsotsialistide”) partei asutajatest ja ta vahistati koos teiste liikmetega 12. märtsil 1934. 9. märtsil 1935 põgenes ta Soome. Ta elas Berliinis Humboldti stipendiaadina 1. oktoobrist 1940 kuni 30. septembrini 1941.⁵⁹ Ka ülalpool osutatud dokumendis oli tal hetke tegevusena märgitud stipendiaadina Berliinis viibimine, nimelt kirjutas ta sel ajal oma doktoritööd, seega võib järeldada, et sellesse aega enne täiemõdulise Saksa okupatsiooni kehtestamist Eestis mahub ka selle dokumendi koostamine. Lisaks olid elulookirjeldus ja dokument ise arhiividokumentide hulgas kõrvuti ning samasuguse trükiga, seega võidi need koostada ühel ja samal ajal ehk 1941. aasta esimesel poolel Berliinis. Karl Mölder on rohkem tuntud aga kui botaanik ja geoloog, poliitilise varjupaiga sai ta Soomes ja töötas seal teadlasena elu lõpuni.⁶⁰

Teine kaasosaline, nn juhi abi dr Aleksander Massakas (1905–95) Vabadussõjalaste liidu liige polnud, ta jäi Berliini pärast Eesti okupeerimist, töötades 1940–41 Berliini Eesti saatkonna 1. sekretär-konsulina. See on veelkordne tõend, et ülalmainitud dokument võidi tõepoolest koostada 1941. aastal, sest enne seda (1937–40) töötas Massakas Eesti saatkondades Hollandis ja Belgias. Saksa okupatsiooni ajal 1941–43 töötas ta haridusdirektori ehk Hjalmar Mäe abina.⁶¹ Mäe teine abi rahvahariduse alal oli pastor Egon Leonhard Pallon⁶², kellest tuleb juttu allpool. Nagu ka dokumendis mainitud, elas Johan Pitka tõepoolest aastatel 1940–44 Soomes.⁶³

⁵⁸ ERA, f. 4365, n. 1, s. 3, l. 17–21.

⁵⁹ ERA, f. 4365, n. 1, s. 3, l. 13–14.

⁶⁰ *Eesti teaduse biograafiline leksikon*, 2, peatoim Karl Siilivask (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2005), 695.

⁶¹ “Dr. A. Massakas 50-a”, *Stockholms-Tidningen Eestlastele*, 22.6.1955.

⁶² Vabadussõjalaste tegevusest Pallon osa ei võtnud. Alates 1. novembrist 1942 läks ta edasi kindralkomissariaadi teenistusse, vt Paavle, “Estonian Self-Administration in 1941–1944”, 548.

⁶³ Toomas Hiio, “Löögiüksuse “Admiral Pitka” formeerimine ja tegevus”, *Löögiüksus “Admiral Pitka”: 22. septembril 2006 peetud ajalookonverentsi “Tallinna kaitsjad 22. septembril 1944” ettekanded* (Viimsi: Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum, 2008), 58–59.

Selge on see, et kiri ei ole tõsiseltvõetav, kuna rääkida Nõukogude okupatsiooni aegses Eestis 120 000-st põranda alla koondunud inimesest ja nende sõjalisest ettevalmistusest, on selge liialdus, sellistes andmetes tuleks tõsiselt kahelda. Võib-olla taheti Berliinis olevatele võimuga seotud inimestele näidata, et toimub tegevus Saksamaale meelepärases suunas. Lisaks on kirjast näha, et selle koostajad omistavad enesele palju suurema tähtsuse ja mõjuvõimu, kui neil tegelikult oli.

Teine huvipakkuv dokument on koostatud Saksa okupatsiooni ajal Eestis ja on rohkem üleskutse vormis tekst pealkirjaga “Märkmeid Eesti Vabadussõjalaste rahvaliidumisest”, kus tehakse tagasisivaade liikumise ajaloole okupatsiooniaja propagandale sobivas võtmes. Kuid mingit organisatsiooni moodustamise kava selles ei ole, lõpus öeldakse vaid, et “seda võitlust tahavad Eesti Vabadussõjalaste Rahvaliidumise põhimõtete hoidjad võidelda kaasa”.⁶⁴ Mõlema refereeritava dokumendi tekstis ei ole midagi ebatavalist, kuna need on koostatud ajal, mil natsionaalsotsialism, Saksamaa, selle poliitiline suundumus ja juhid olid üldiseks imetlusobjektiks.

Niisiis, alustatakse tõdemusest, et “liikumise kujunemine [...], elulusis ja hilisem saatus kehastab [...] lahutamatu eesti rahva võitlust sihikindla rahvaelu [...] ning parema tuleviku [...] eest”. Edasi tuleb kirjeldus Vabadussõja-järgsest olukorrast, kus “juudid sahkerdasid koos poliitiliste juhtidega ja moodustasid rahvusliku kapitaliga suurettevõtteid” ning “erakonnad muutsid rahva elulised huvid oma kauplemiste söödamaaks”. “Samal ajal oli rahva elatustase madal, [...] tööjõud odav [...] ja tööpuudus suur”. Sellises olukorras hakati koondama “Vabadussõja võitlejate [...] ridu” ning “1932. aastal astuti [...] poliitilise tegevuse pinnale”. Liikumise põhiideeks sai “rahvasterviklus”, millega “alustati võitlust [...] erakondade ja väärdemokraatia, kommunismi ning nende vastu, kes kõiki inimesi tahavad muuta rahvusvahelisteks kerjusteks. [...] Eesti ajakirjandus oli valitsetav suurelt osalt juudi kapitaliga, olles juutide ja erakondlaste ühises teenistuses”. Järgneb ülevaade liikumise vormist ning sümboolikast, korrapidajate üksused sarnanesid “Saksamaa SA üksustele” ning “omavaheline tervituskompe [...] rahvussotsialistliku Saksamaa tervitusvormiga”.

Edasi tehakse dokumendis juttu liikumise juhtidest, eriti “liikumise innustunuimast organiseerijast ja tiivustajast” Artur Sirgust, kelle mõjuvõimu erakondade juhid “painajalikult kartsid”. Märgitakse ka, et vabadussõjalaste põhiseaduse eelnõu kiideti oktoobris 1933 rahva poolt heaks,

⁶⁴ Juhan Kohjus, käsikiri *Märkmeid Eesti vabadussõjalaste rahvaliidumisest*, 10. Selle 10-lehekülje pikkuse käsikirja saatis Vadim Rõugule tuntud Rootsi vabadussõjalaste uurija Rein Marandi 1993. aastal, käsikiri on antud üle Riigiarhiivile.

samuti õnnestusid ka kohalikud valimised ning kindral Andres Larka sai presidendivalimiste kandidaatide ülesseadmisel üle 52 000 toetusallkirja, millega “eesti rahvas avaldas tulist poolehoidu Vabadussõjalaste Rahvaliidumise põhimõtetele, [...] erakondlik-juutlikke võimumehi ähvardas nende positsioonide ja söödamaade lõplik kaotamine”. Seejärel toimus 1934. aasta 12. märtsi riigipöörde, vabadussõjalaste vahistamine koos hilisema “pilkeks tingimisi karistamisega” pärast seda, “kui nad ilma kohtuotsuseta olid üle aasta vanglas istunud”. Ka Artur Sirgu põgenemisele Soome järgnes “uus arreteerimiste ja vangistamiste laine”. Samuti ebaõnnestus “valitseva kliki poolt [...] süvendatud provokatsioonilise tegevuse tõttu” vabadussõjalaste 1935. aasta 8. detsembri katse “raputada eesti rahva turjalt Konstantin Pätsi isiklikku türanniat ja erakondlikku võimu”. Artur Sirgu surm 1937. aastal olevat olnud “poliitilise politsei agentide tasu”.

Kirja viimased lehed sisaldavad tollasele ajale tavapäraselt saksasõbralikku retoorikat. Märgitakse, et 1940. aastal “jäid vabadussõjalaste rahvaliidumise juhid veriste punaste tangide vahele ja need, kes ei suutnud end päästa Saksamaale põgenemisega, on enamasti kõik tapetud või küüditatud Venemaale”. Siiski on jäänud järele “[...] terve rida endiseid aktiivseid võitlejaid, kes kindlalt on pidanud kinni oma põhimõttest. [...] Need võitlejad on jäänud kindlaks oma ajaloolistele põhitõdedele, et rahvaste heitluse peab võitma ja võidab see maailmavaade ja see pool, kus on inimese, õigluse ja töötahtelisuse hindamine ja seda poolt juhib oma usaldavate sõpradega Suur-Saksamaa, tema rahvas ja Juht. See võitlus otsustab töö ning tõe vahel ühelt poolt ja sahkerdamise ning juutluse vahel teiselt poolt. See võitlus otsustab inimese ning kultuuriväärtuste vahel ühelt poolt ja metsistunud loominimeste vahel teiselt poolt”.⁶⁵

Tsiteeritud dokument on ilmselt koostatud advokaat Juhan Kohjuse omaavalitsuse aparaadis töötamise ajal 1942–43. Kuigi haridusdirektoriumi ja rahvakasvatuse peavalitsuse Riigiarhiivi fondi nimekirjadest ei õnnestunud leida Kohjuse täpset ametikohta, kinnitavad nii arhiividokumendid kui ka mälestuskirjandus tema töötamist rahvakasvatuse peavalitsuses.⁶⁶ Veel on teada, et nimetatud ametnik teenis hiljem leitnandi auastmes kohtuohvitserina Eesti leegioni 3. piirikaitserügemendis, täpsemalt alates 1944. aasta algusest, kui tema sünniaastakäik sattus mobilisatsiooni alla.⁶⁷ Kohjuse koostatud dokumendi kohta kirjutab August Rei oma mälestustes järgmist: “Saksa

⁶⁵ Kohjus, *Märkmeid Eesti vabadussõjalaste rahvaliidumisest*, l. 1–10.

⁶⁶ Eesti omaavalitsuse koosseisu telefoniraamat, ERA, f. R-81, n. 2, s. 202, l. 5; “Viktor Adamtau päevik”, toim Margus Lääne, *Kultuur ja Elu*, 2 (2009), 46.

⁶⁷ Marek Nisuma, “Kolmas Piirikaitserügement 1944”, *Laidoneri muuseumi aastaraamat 2005*, toim Leho Lõhmus (Viimsi, 2006), 156.

okupatsiooniaega iseloomustavate dokumentide hulgast [leidsin] ühe, mis kannab pealkirja “Märkmeid Eesti Vabadussõjalaste rahvaliidumisest”. See dokument on ülevaade vapside “rahvaliidumisest” kolmekümnendate aastate algul, mis on koostatud Hjalmar Mäe ülesandel ja esitatud Saksa natslikkudele okupatsioonivõimudele – seoses kavatsusega Eestis ellu kutsuda “rahvussotsialistlik partei”. Väärrib märkimist, et selle dokumendi koostaja oli ülikoolis õigusteadust õppinud ja koguni vannutatud advokaadiks saanud.⁶⁸

Kohjus kirjutab ise oma kirjas pagulusest New Yorgist Hjalmar Mäele: “Mäletatavasti olin ma ise kirjutaja. Mäletan veel niipalju, et viisin selle lugeda [August] Klassmannile. Klassmann jättis selle enda kätte ja hiljem ütles mulle, et Teie [Mäe] olevat ütelnud, et see olevat päris hea. Kui hiljem lühemat aega Klassmanni juures olin, nägin veel korra, kui pastor [Egon Leonhard] Pallon seda tõlkis ja sellest ka päris heas arvamises oli. [...] Mingit ülesandel kirjutamist igatahes ei olnud ja ka muu Rei jutt selle asja kohta on temal omalt poolt koostatud.”⁶⁹ Kahjuks ei sisalda Mäe isikufond just kuigi palju tema vastuskirju oma adressaatidele ja seetõttu me ilmselt ei saa kunagi teada täit tõde nende Saksa okupatsiooni ajal koostatud dokumentide eesmärkide ja tausta kohta. Juhan Kohjus soovis ühes oma teises kirjas Mäe arvamust Artur Sirgu surma kohta, nimelt arvas ta, et Mäe tegeles selle küsimusega Eesti Omavalitsuse juhina⁷⁰, aga kuna tagasikirja Kohjusele Mäe isikufondis ei ole, siis ei olegi võimalik selles osas Mäe arvamust teada saada. Kohjuse kirjas sõnastab autor ise kirja eesmärgi järgnevalt: “[...] märgete ülesandeks on anda peajoonetes kujutlus nimetatud liikumisest, selleks, et võiks hoiduda usaldamast eriti viimasel ajal võõra orientatsiooniga ringkondade poolt veelkordselt levitatavaid mustamisi ja sihilikke väärkäsitusi Eesti Vabadussõjalaste Rahvaliidumise aadressil.”⁷¹

Alljärgnevalt lühidalt veel dokumendi autorist ja tema võitluskaaslastest paguluses. Juhan Kohjuse (1906–84) kohta võib öelda, et sõjaeelses Eesti Vabariigis ja ennesõjaaegse Nõukogude okupatsiooni ajal ta poliitiliselt tegev ei olnud. Pärast Tartu ülikooli õigusteaduskonna lõpetamist asus ta 1930. aastal tööle vandeadvokaadi ja vabadussõjalaste juhatuse liikme Paul Telgi kontorisse, alates 1935. aastast tegutses iseseisva vandeadvokaadina Mõisakülas ja 1940–41 vabakutselise advokaadina Tallinnas. Paul Telgi (kuulus ka korp! Sakalasse) juures töötamise aega mahub ka tema asumine “patrooni vastavaalalise teotsemise tõttu” Vabadussõjalaste liidu

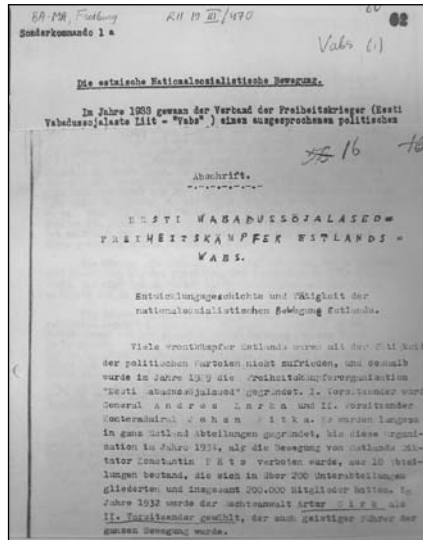
⁶⁸ August Rei, *Mälestusi tormiselt teelt* (Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010), 11.

⁶⁹ Juhan Kohjuse kiri Hjalmar Mäele, 24.2.1962, ERAF, f. 9612, n. 1, s. 7, l. 59p.

⁷⁰ ERAF, f. 9612, n. 1, s. 7, l. 22–22p.

⁷¹ Kohjus, *Märkmeid Eesti vabadussõjalaste rahvaliidumisest*, 1.

Mõisaküla osakonna liikmekandidaadiks (1933).⁷² Vabadussõjalaste liikmekandidaadiks olek ei takistanud Juhan Kohjuse määramist 8. aprillil 1941 Eesti NSV kergetööstuse rahvakomissariaadi ehitusmaterjalide tööstuse peavalitsuse administratiivosakonna majandusjuhatajaks⁷³ ja 1. juunist 1941 sama komissariaadi ja peavalitsuse finants-plaaniosakonna ajutiseks tööjooks.⁷⁴ Pärast Saksa okupatsiooni pääses Kohjus Ameerika Ühendriikidesse ja oli üks aktiivsemaid pagulasliikumise rahvuslikult meelestatud aktiviste New Yorgis (ta oli ka üks aktusekõne pidajatest, kui seal 27. novembril 1977 mälestati 40 aastat tagasi surnud Artur Sirku⁷⁵). Kohjuse kaasvõitleja Jüri Rimmelgas mainib ühes oma võõrsil ilmunud artiklis muuhulgas ka sakalanuste suurt esindatust vabadussõjalaste hulgas.⁷⁶ Vabadussõjalaste seose kohta korp! Sakalaga veel niipalju, et August Rei kirjutas saadik Aleksander Warmale 1943. aasta lõpus, et korporatsioonid (põhiliselt Sakala ja Rotalia) on olnud peamiseks “vapsismi ja kolgakodanliku saksameelsuse taimelavadeks” ja seetõttu rakendunud koostööle Saksa okupantidega, olles end sellega kompromiteerinud.⁷⁷ Põhimõtteliselt see nii oligi, sest Saksamaa-suunaline orien-

Joonis 4. Kaks Teise maailmasõja aegset dokumenti, kus Eesti Vabadussõjalaste Liitu seostatakse otseselt natsionaalsotsialistliku liikumisega Eestis.

⁷² Elulookirjeldus Juhan Kohjuselt, 6.4.1941, ERA, f. R-9, n. 2, s. 384, l. 8. Ilmselt on arhiividokumentides mõeldud toetajaliikme staatust, mis anti neile, kes ei võtnud osa Vabadussõjast. Kohjus oli sel ajal sõjas osalemiseks liiga noor.

⁷³ Eesti NSV Kergetööstuse Rahvakomissariaadi Ehitusmaterjalide Tööstuse Peavalitsuse juhataja käskkiri, 11.4.1941, ERA, f. R-9, n. 2, s. 384, l. 7.

⁷⁴ 13.6.1941, ERA, f. R-9, n. 2, s. 384, l. 5.

⁷⁵ Artur Sirgu mälestusaktus: *New York*, 27. nov. 1977, toim Hamilkar Mengel (New York, 1978), 19–27.

⁷⁶ Jüri Rimmelgas, “Meie vaimsuse kujunemisest”, *Verbum Habet Sakala: Korp! Sakala 1909-1959*, toim. Juhan Kohjus, Heinold Okas ja Paul Saar (New York: 1959), 31.

⁷⁷ “Nr. 397. 12.12.1943, Stockholm, A. Rei kiri A. Warmale”, *Töötan ustavaks jääda... : Eesti Vabariigi Valitsus 1940-1992*, toim Mart Orav ja Enn Nõu (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 2004), 932.

tatsioon käis vabadussõjalaste mainega kaasas, olgugi, et tihti oli selline kujutluspilt loodud organisatsiooni vastaste poolt.

Mida nendest kahest pikalt refereeritud dokumendist arvata? Esiteks need tõendavad, et endised vabadussõjalased soovisid oma tegevust aktiveerida, koostades nii üleskutseid kui ka organiseerumise soovi väljendavaid dokumente. Kahjuks ei õnnestunud kahe tsiteeritud dokumendi puhul välja selgitada, missugused olid kirjade vastukajad, taotletavad eesmärgid ja tagajärjed, kelle korraldusel need koostati ning kas taolisi üleskutseid oli teisigi. Selge on aga see, et nendes väljendatud seisukohad ei mõjutanud Saksa võime, sest ei ole teada, et sakslased oleksid kuidagi soovinud kaasa aidata mingigi poliitilise jõu moodustamisele või olla sellise liikumise initsiaatoriteks. Pigem jäi dokumentides väljendatu hüüdjaks hääleks kõrbes.

Tundub nagu oleks okupatsioonivõimu suhtumine vabadussõjalase minevikuga isikute vastu olnud nii tõrjuv kui ka pooldav, ehk sõltunud kas konkreetsest olukorrast või teistest propaganda abil saavutatavatest eesmärkidest. Selle kohta, et omavalitsuse juht Mäe ei lubanud moodustada Eestis Saksa okupatsiooni ajal natsionaalsotsialistlikku parteid või taastada mingil kujul vabadussõjalaste liikumist, autorid arhiividokumentidest tõendusi ei leidnud. Sellist dokumenti tasub kindlasti ajaloolise selguse saamiseks otsida. Edasine süüvimine vaatlusalusesse teemasse aitab kindlasti mõista seda tõsiasja, miks ei tehtud tollastes poliitikute ringkondades veelgi suuremat panust endistele vabadussõjalastele. Üks kõrge SS ohvitser, Ostlandi Saksa julgeolekupolitsei ülem Heinz Jost hoiatas 1942. aasta augustis Saksa tsiviilvalitsust vabadussõjalastele liiga suure usalduse omissamise eest, et mitte suurendada lõhet eestlaste ja sakslaste vahel.⁷⁸ Mainigem siinkohal veel lõiku Mäe mälestustest: “[Ütlesin], et kui mina taastan EVL-i, siis praeguse vaenlase propaganda alusel tembeldatakse meid kohe fašistideks, millega kahjustame ju otseselt kodumaa huve. [...] igas sakslaste poolt okupeeritud riigis loodi mingi fašistlik organisatsioon, väljaarvatud Eestis! [Ma] ei lubanud taastada EVL-i ega lasknud tekkida pilti, et vabadussõjalasi eelistatakse poliitiliselt”.⁷⁹

Samal teemal avaldas Saksa okupatsiooni aegses ajakirjanduses arvamust ka sisedirektor Oskar Angelus: “Poliitilisi parteisid meil enam ei ole. Ei ole põllumeestekogusid, ei ole asunikke, ka keskerakondlasi, ega sotse, ei ole isamaaliitu ega vapse. Mõnelpool arvati ja võib-olla praegugi veel arvatakse, et vabadussõjalaste liikumine tuleb käima panna, et see liiku-

⁷⁸ Anton Weiss-Wendt, *Murder without hatred: Estonians and the Holocaust* (New York: Syracuse University Press, 2009), 59.

⁷⁹ Mäe, *Kuidas kõik teostus*, 125.

mine vaid pandi endiste võimumeeste poolt seisma ja et nüüd on paras aeg sellele liikumisele uuesti elu sisse panna. Vabadussõjalaste liikumine kuulub ajalukku ja jääb ka sinna. Teisiti rääkijad ja seletajad pole ajast veel aru saanud ja on sinna seisma jäänud, kus nad asusid 1934. aastal. Tõsi küll, suurem osa meie ametkondade juhtidest, direktoritest, kuulus vabadussõjalaste hulka, paljud meie elu korraldamise etteotsa asunud inimesed on endised vabadussõjalased. Seda aga sootuks teistel põhjustel. Need on kõik inimesed, kes meie lähemas minevikus pooldasid võimalikult tihede suhete loomist Saksamaaga, kelle arvates toleaeagne inglissõbralik poliitika oli vale. See vabadussõjalaste üldine arvamine osutus õigeks ja endisi poliitilisi väärsamme pidi eesti rahvas tasuma väga ja väga suure hinnaga. Seetõttu aga seisab rida vabadussõjalasi meie praeguse elu eesotsas, sest neilt võib oodata meie rahvale ja maale õige poliitika ajamist.”⁸⁰

Enne lõppsõnade juurde asumist tuleb veelkord rõhutada mälestuskirjanduse sobimatust põhjanevate järelduste tegemisel, liiatigi kirjutas Hjalmar Mäe oma mälestused paar aastat enne oma surma 1978. aastal, ehk siinviidatud mälestuste ilmumist arvestades suhteliselt hilja ja mitmed tema seisukohad tunduvad tagantjärele tarkusena. Kui Mäe mälestustest nähtus, et tal ei olnud kavas asutada natsionaalsotsialistlikku parteid, siis Seppo Myllyniemi väidab, kahjuks täiendavaid tõendusmaterjale esile toomata, et Mäe soovis 1941. aasta keskel jätta Saksa ametimeestele head muljet, sest sel perioodil unistas ta võimalusest asutada Eestis vabadussõjalaste baasil natsionaalsotsialistlik liikumine.⁸¹ Teatavasti algas Eesti eliidi seas arutelu iseseisvuse taastamise lahendusteedest juba ammu enne 1944. aasta septembris moodustatud Otto Tiefi valitsust. Tõenduseks olgu üks kiri Eesti tsiviilvalitsuse ametnikult ja hilisemalt Tiefi valitsuse kohtuministrilt Johannes Klesmendilt saadikule Helsingis Aleksander Warmale 16. veebruarist 1944, kus Vene vägede Eesti rindejoonele lähenemise teadete taustal arutleti tulevase iseseisvust taastama hakkava valitsuse koosseisu üle, mis pidi tuginema kõigile erakondadele, väljaarvatud vabadussõjalased.⁸² Hjalmar Mäel ei olnud laia toetust Eesti elanikkonna seas tema omavalitsuse juhiks olemise ajal, korduvalt arutati plaane tema asendamiseks näiteks prof Jüri Uluotsa või prof Edgar Kandiga.⁸³ Üheks põhjuseks oli kindlasti tema liigne saksasõbralikkus. Näiteks julgeolekupolitsei rahva meeleolu

⁸⁰ Oskar Angelus, “Ei ole enam ei onupoja-poliitikat ega parteisid. Sellest, mis on unustatud ja sellest, mida tuleb meeles pidada”, *Linna Teataja*, 14.10.1941.

⁸¹ Myllyniemi, *Die Neuordnung der baltischen Länder 1941–1944*, 108.

⁸² “Nr. 441. 06.02.1944, J. Klesmendi kiri A. Warmale”, *Töotan ustavaks jääda...*, 1048.

⁸³ “Nr. 453. 21.02.1944, H. Mäe informatsioon Eesti Omavalitsuse ümberkujundamise kohta koos J. Klesmendi kommentaariga”, *Töotan ustavaks jääda...*, 1071, 1073.

ülevaates 1943. aasta detsembris nenditi, et “poliitiline situatsioon veeretatakse dr. Mäe süüks, sest nagu üteldakse, olevat dr Mäe liiga sakslaste sõiduvees [ja] olevat ükskõikne eesti rahva saatuse suhtes [...]”.⁸⁴ Samuti seostasid Eesti elanikud Mäe isikut jätkuvalt vabadussõjalaste liikumisega, millest pärast 1934. aasta 12. märtsi sündmusi oli loodud väga negatiivne kuvand. Fakt, et tema aparaadis töötasid endised võitluskaaslased vabadussõjalaste tegutsemise päevilt, oli teada-tuntud tõsiasi. Ka propaganda peavalitsuse juht Hans Meret tunnistab oma hilisemates mälestustes, et ikka ja rohkem esines rahva hulgas arvamine, et nüüd on ju “Vapside Valitsus ametis”.⁸⁵

Kokkuvõtteks

Propaganda on iga riigi toimimise loomulik osa. Siinses kirjutises näidatud propaganda laad võib käesoleval hetkel tunduda ebatavaline, ülepaitsutatud ja liiga ühekülgne, kuid enne sõda ja sõja ajal olid taolised liialdused tavalised. Sakslastega koostööd käsitlenud uurijad on rõhutanud, et sellise propaganda puhul tuleks arvestada kollaboratsiooni ulatuse ja kahe ideoloogia – antikommunismi ning antisemitismi – vahelist seost, näiteks Joachim Tauber nimetab neid kahte ideoloogiat sõjaaegse Ida-Euroopa ühisteks vastasteks, millele rõhumine hõlbustas sakslastel oma eesmärkide täitmist.⁸⁶

Ka neist, kes seda propagandat tegid, võib aru saada, kuna nad tahtsid ja pidid täitma Saksa okupatsioonivõimu mängureegleid. Asjaolu, et Hjalmar Mäe eelistas omaavalitsuse komplekteerimisel endiseid vabadussõjalasi, ei tasu ületähtsustada, sest samahästi oli ilmselt tegemist ka tema heade sõpradega, kelle isikuomadusi ta kindlasti hästi tundis ja väärtustas. Paljude ajalehe- ja arhiivimaterjalide, mälestus- ja teaduskirjanduse ning ametlike ajalookirjutamise allikate läbitöötamine näitas, et Saksa okupatsiooni ajal oli vabadussõjalaste pärandil propagandas oma kindel koht, mida kasutati tihti ära võimude huvides. Samas ei leidnud autorid aga tõsiseltvõetavaid näiteid vabadussõjalaste uuesti organiseerumise püüdest Saksa okupatsiooni ajal. Kahe refereeritud vabadussõjalaste organisatsiooni

⁸⁴ “Julgeolekupolitsei kuuaruanded üldise olukorra ja rahva meeleolu kohta 1943. a.”, *Eesti julgeolekupolitsei aruanded 1941–1944. Eesti üldine olukord ja rahva meeleolu Saksa okupatsiooni perioodil politseidokumentide peeglis*, toim Tiit Noormets (Tallinn: Riigiarhiiv, 2002), 286.

⁸⁵ Hans Meret, *Teremi jutustus “Estonia mässust”, sõjast, Berliinist, KZ-laagrist ja muust* (Toronto: [s.n.], 1984), 169.

⁸⁶ “Kollaboration“ in Nordosteuropa. *Erscheinungsformen und Deutungen im 20. Jahrhundert*, hrsg. von Joachim Tauber (Wiesbaden: Harrassowitz, 2006), 13.

käsitleva dokumendi kohta tuleb märkida, et tegemist oli üksikute katsetega suhteliselt vähetähtsate ning kunagi minevikus liikumise hulka kuulunud inimeste poolt, samuti oli Saksa okupatsiooni ajal sellised püüdlused leitud dokumentide valguses poliitiline naiivsus. Pigem on sarnased näited seotud sooviga avaldada siinsetele võimumeestele muljet ja saavutada mingeid seniteadmata ja nendele isikutele kasulikke poliitilisi sihte. Kahjuks jäävad mitmed küsimused siinses kirjutises vastuseta allikmaterjalide lünklikkuse tõttu, mis tähendab, et artiklis esitatud uurimisküsimusi ja Saksa okupatsiooni aegset olustikku tuleb edasi uurida. Teema käsitlemisele aitaks kindlasti kaasa andmete läbitöötamine Venemaa, Soome ja Saksamaa arhiivides, samuti tuleks uurida Riigiarhiivi materjale ja pagulaste dokumendikogusid, nt Heinold Okase ja Juhan Kohjuse eraarhiivi Ameerika Ühendriikides, Virginias.

ABSTRACT: *The legacy of the Veterans League in Estonia in the service of German occupation propaganda*

The article focuses on the following issues: to what extent the former Veterans League (originally association of veterans of the Estonian War of Independence, 1918–20, later also non-veterans were accepted as its members) was trying to resurrect their previous organization or to form a new one, national-socialistic in character; and how the German occupational editions as well as the press revealed the heritage of the Veterans League by using the movement as a tool for more convincing propaganda. The paper also observes the activity of former Veterans in the Estonian self-administration and its subunits – the institutions established by the German occupational authorities and functioning under their surveillance. In addition the article gives an overview about the proclamations concerning the creation of a new national-socialist party, though they never succeeded.

The press reflected comprehensively the activities of the Veterans during the years of the German occupation, from 1941–44, for mass mobilization. The continuity and sustainability of the Veterans movement's values with the new national-socialist order was heavily emphasized. One of the aims of the Veterans, besides supporting the authoritarian regime, was to become

closer to Germany, which in turn could become a firm shield against the Stalinist Soviet Union.

In the case of such a quasi propaganda, the linkage between the anti-Semitism and anti-Communism within the scope of collaboration should be taken into account. For example, Joachim Tauber refers to these two ideologies as being on opposing sides in wartime Europe, with the German reliance on both ideologies contributing to the achievement of their aims.

JÜRI RUUS (b. 1957) is a Senior Researcher in the Institute of International and Social Studies of Tallinn University.

VADIM RÕUK (b. 1975) is a manuscripts and documents specialist in the Estonian Pedagogical Archive-Museum and a PhD student in the Institute of Educational Sciences of Tallinn University.